

Népnevek a helynevekben*

1. A népnévből alakult településnév mint az etnikai migráció jelölője

A Kárpát-medencében való megtelepedés kérdése régóta foglalkoztatja a régészeket és a történészeket, ennek ellenére a témában még ma is számos probléma tisztázatlan. A kérdést a 20. század első felében olyan kiváló nyelvészek is vizsgálták, mint MELICH JÁNOS, aki a Kárpát-medence honfoglalás kori etnikai állapotát helynevek megfejtésével kívánta felvázolni (1925–1929), vagy KNIEZSA ISTVÁN, aki hasonló, de részben megújított módszerrel leginkább a magyar szállásterület megrajzolásával foglalkozott (1938: 365–472). Később BENKŐ LORÁND főleg Anonymus gesztájának elemzésével kapcsolódott a témához (lásd főképpen 1998, 2002).¹ KRISTÓ GYULA bő két évtizede jelentette meg a *Nem magyar népek a középkori Magyarországon* című monográfiáját (2003), amelynek eredményei szintén nem hagyhatók figyelmen kívül. A népnévi eredetű településneveket nem csupán a honfoglalás kori állapotok rekonstruálására használták (és használják ma is), hanem a középkori Magyarország későbbi etnikai viszonyainak, illetve a migráció irányainak meghatározásához is. Ebben a kérdésben azonban nagy körültekintéssel kell eljárunk, mivel a népnevet tartalmazó településnevek értékelése, forrásértéke több problémát is felvet.

Korábban a magyar történeti és régészeti irodalom döntő többsége minden népnévvvel alakilag megegyező településnevet közvetlenül népnévre vezetett vissza, azaz a *Szász*, *Németi*, *Besenyőtelek* típusú településnevekből egyértelműen szász, német és besenyő etnikum jelenlétére következtetett. Ma már azonban általánosan elfogadott álláspont, hogy nem feltétlenül kell és szabad minden népnévi alapú településnevet így interpretálni: elképzelhető, hogy a népnév előbb személynévvé vált, s a személynévből — általában a birtoklás kifejezésére — született meg a helynév (vö. BÁRCZI 1958: 159, illetve Adatok 8, KISS 1997: 180). A népnévből alakult személynévek jelen voltak már az Árpád-kor magyar

* A tanulmány az MTA 200 ünnepi programsorozat keretében rendezett *Nyelvek és népek a középkori Magyarországon* című konferencián 2025. június 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Készült az MTA Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében.

¹ Anonymusról és művéről lásd még e kötetben TÓTH VALÉRIA *Nyelvek és etnikumok a 13. század elejének Kárpát-medencéjében* — *Anonymus Gesta Hungarorum* című munkája alapján című tanulmányát.

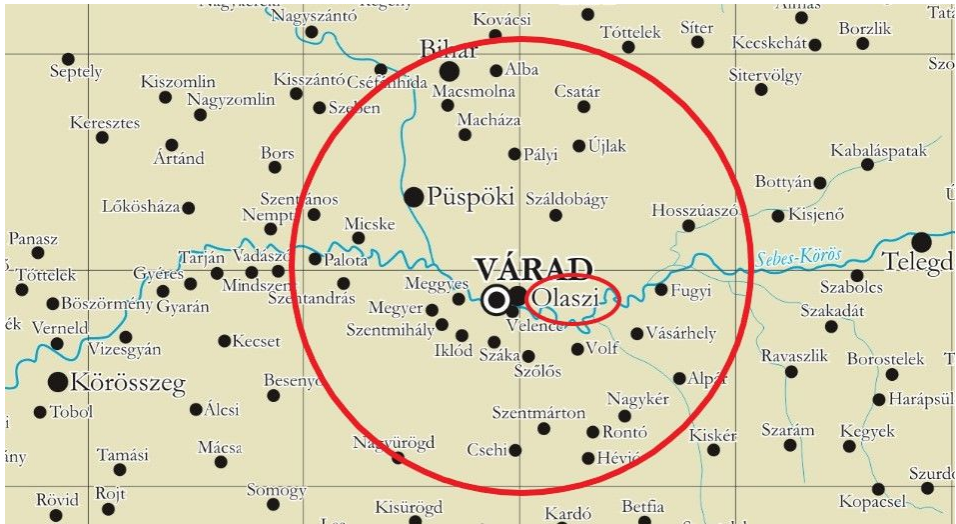
személynév-rendszerében is, és gazdagon képviselve vannak a később kialakuló családnevek körében is. Így például nyelvünk igen korán használatba vette személynévként az *orosz* népnévet. Az Árpád-kori személynévtár (ÁSz.) az *Uruz*, *Oruz*, *Huroz* címszó alatt közli adatait, amelyek között elsőként egy +1092/+1274-es datálású hamis oklevelet idéz (*Huroz*). RÓNA-TAS ANDRÁS is (-di képzős) személynévi megjelenést említ a népnévi fő legkorábbi előfordulásaként: 1086: *vruzdi* (WOT. *orosz*, ugyanezt lásd ÁSz. is). A *török* népnévnek ugyancsak korai személynévi előfordulását jelzi e szótár egy 1138/1329-es adatolású *Turcu* névforma idézésével. A sort számos más népnév példájával tudnánk bővíteni.

A fentebb mondottak szerint tehát hangsúlyozni kell, hogy a végső soron népnévre visszavezethető településnevekben az etnonimák különböző szemantikai tartalmúak lehetnek: valóban megjelenhet bennük a lakosság egységes vagy döntő népi hovatartozása, de utalhatnak arra is, hogy a települést egy adott etnikumhoz tartozó vagy éppen az etnikumhoz köthető valamely jellemző tulajdonsággal bíró tulajdonos birtokolja, de a birtokos neveként is szerepelhet a településnévben a népnév. Egy-egy település névadásának valós motivációja a települések történetét egyenként megvizsgálva, történeti források segítségével dönthető el, ám ha a források erről nem tudósítanak, a válasz végleg homályban marad.

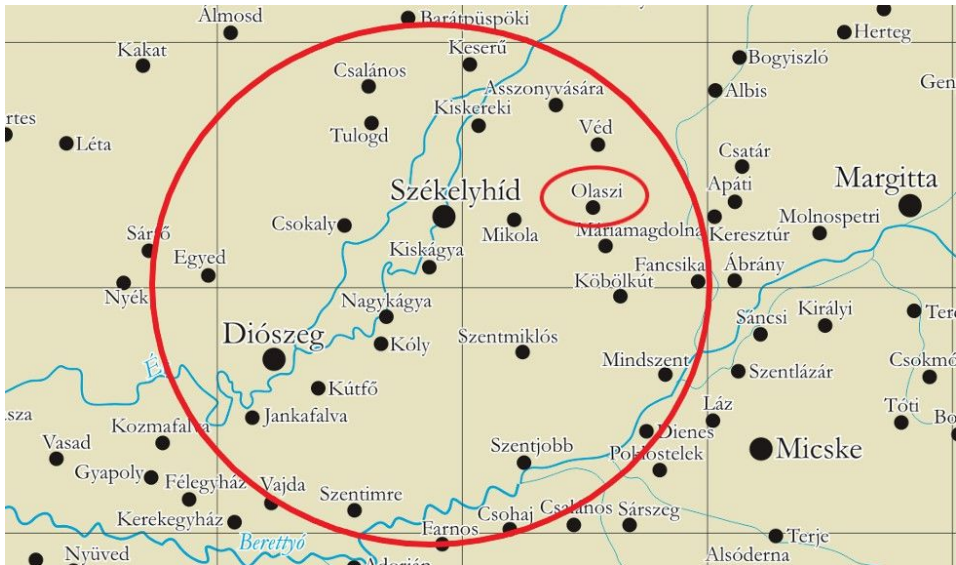
Emellett figyelembe kell azt is venni, hogy a településnév-adás motivációi között a lakosok etnikai hovatartozásának kifejezése csak az egyik lehetséges szempont, hiszen az is elképzelhető, hogy valamely egyéb jellemző, mint a lakosok foglalkozása, a természeti környezet sajátossága stb. lesz a névadás szemantikai alapja akkor is, ha az adott településen a környezetétől eltérő etnikum élt. Ráadásul egy meglévő településre történt betelepítés vagy betelepülés nem feltétlenül jelenik meg a névadásban, a település eredeti neve sokszor változatlan marad. Másfelől viszont etnikumjelölő értéke van a más nyelvekből származó helyneveknek is.

A téma óvatos megközelítése mindezek mellett még egy újabb kérdést is felvet: amennyiben bizonyosságot nyer, hogy a népnévi eredetű településnév valóban etnikumra utal, az utalás vajon csak a megnevezett település lakosságára vonatkoztatható, vagy emellett a település környezetének etnikai jellemzésére is alkalmas-e? A válasz megadásakor a településnevek nyelvi funkciója jelenthet kiindulópontot. A helynevek, így a településnevek legfőbb nyelvi szerepe az azonosítás, az identifikálás, a környezettől való egyértelmű megkülönböztetés. Ebből következően a népnévi eredetű településnevek megalkotója, a névadó leginkább a környezet lakossága lehetett. A helynevek fentebb említett megkülönböztető funkcióját a név csak akkor láthatta el, ha az etnonimával megnevezett település lakossága népességét tekintve eltért a megnevező lakosság etnikumától, azaz mintegy népszívetet alkotott. Ezt láthatjuk például a Bihar vármegyében található két *Olaszi* település, a Váradtól északra, a Sebes-Körös jobb partján fekvő későbbi Váradolaszi (1184: *Olasi*; EH. 700, Bunyitay 1: 39), 1215/1550: v. *Latinorum*;

Gy. 1: 648, Adatok 30: 22, VRH. 88: 340, EH. 700), illetve a Székelyhídtól kelet–délkeletre fekvő mai Engolaszi ([1291–1294]: *Olozy*, v.; Gy. 1: 648, Adatok 30: 11, VP. 299, EH. 700) esetében is. A települések környezetében csupa magyar eredetű nevet viselő település fekszik. Vagyis magyar környezetbe betelepült idegen nyelvű népességről van szó, amelynek a települését a környezetében élő magyar népesség jelölte meg magyar nyelvi elemekkel.

1. ábra: Váradosi és a környező települések

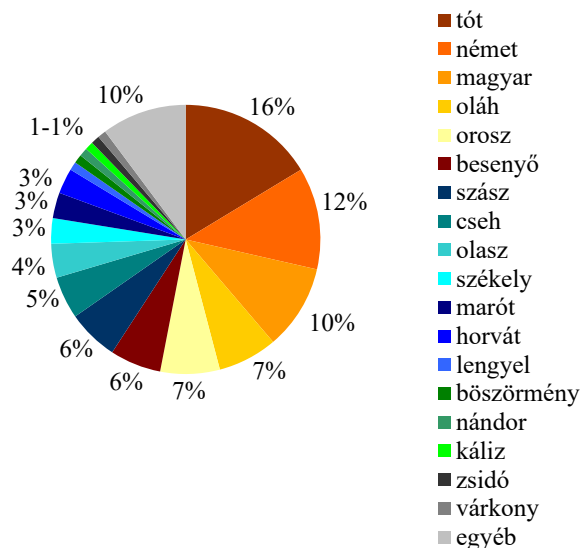

2. ábra: Engolaszi és a környező települések

Ugyanakkor arra is van példa, hogy hasonló szemantikai tartalommal szláv környezetben *Ruszka*, német környezetben pedig *Russdorf* az orosz népesség által lakott település neve. A korai ómagyar kori Abaúj vármegyében két *Ruszka* nevű település létezett, amelyek közül az egyik a megye középső részén feküdt, s először a 13. század végéről adatolható *Orosz* (1280>1358: *Vrs*, Gy. 1: 126) néven, a 14. sz. első felétől *Oroszi* (1324: *Vrsi*, Gy. 1: 126) névalakját ismerjük. A történész GYÖRFFY GYÖRGY megjegyzése szerint nevét az ide telepített oroszokról nyerte (Gy. 1: 126), s kapcsolatban lehet a szomszédos *Ruszka* (1220/1550: *Vruzca*) településsel (Gy. 1: 137). Mindez azt jelzi, hogy a környéken magyar lakosság is élt, ők adták az *Oroszi* nevet, de más szláv nyelvű népességet is feltételezhetünk, akiktől a *Ruszka* elnevezés származik. Abaúj megye keleti–északkeleti részén fekszik egy másik *Ruszka* (1303/1329: *Rupka* [c: *Ruzka*]) nevű település, amelyet a források a 14. század elejéről őriztek meg. A betelepülés ez esetben is szláv nyelvi környezetbe történt. Szeben vármegyében, Nagyszeben mellett nyugat–északnyugatra feküdt a későbbi *Oroszcsűr* település, amelynek a legkorábbi, 14. század végi, latin nyelvű lefordított *villa Ruthenica* alakú első említése (1380, Adatok 12: 65, EH. 843, illetve lásd még 1403: *villa Rutenorum*, EH. 843) után a német nyelvű *Russdorf* változatai sorjáznak az oklevelekben (1380: *Ruszschalk*, 1403: *Reussdörffchen*, 1409: *Ruesdarf*, 1468: *Rwschdorffchyn* ~ *Rewsdeorffchyn* ~ *Rwzдорffchen*, 1469: *Rewsdywrf*, 1488–1508: *Rewsdorffchin*, 1494: *Rwssdorffchyn* ~ *Rwssdorffchyn*, 1496: *Rusdorffchyn* ~ *Rusdorffchya*, 1501: *Reysbach*, 1503: *Rwsdorffgyn* ~ *Rysdorffgin* ~ *Rwszдорff*, 1506: *Rwzдорffken*, 1507: *Rwzдорffkyn*, EH. 843). A német nyelvű környezetben az oroszok faluját német nyelvi elemekkel jelölték meg. Mindebből tehát az következik, hogy a népnévi eredetű településnevek egyszerre utalnak az adott települések etnikumára és egyben a környezetének nyelvi–etnikai jellegére is.

2. A népnévi településnevek szemantikai sokszínűsége

Az ómagyar korban az etnonimákból létrejött településnevekben 37 népnév szerepel (RÁ CZ A. 2011). Közülük néhány feltűnő gyakorisággal van jelen, a számarányukat mutatja az alábbi diagram. Összességében igen jelentős számban adatolhatók a *tót*, *német*, *magyar*, *oláh*, *orosz*, *besenyő*, *szász*, *cseh*, *olasz*, *székely*, *marót* és a *horvát* etnonimákat tartalmazó településnevek. Közülük a leggyakoribb három népnév (*tót*, *német*, *magyar*) az összes településnév 38%-ában, a leggyakoribb fent említett 12 pedig összesen a nevek több mint négyötöd részében szerepel.

3. ábra: Az etnonimák megoszlása az ómagyar kori településnevekben

Hogy az egyes etnonimák milyen mértékben vettek részt a magyar településnevek létrehozásában, azt nyelven kívüli körülmények határozták meg: mikortól és meddig volt kapcsolatban egy nép a magyarsággal, mennyire volt tartós a jelenlétük, vagy rövid idő alatt beolvadtak a többségi magyar népességbe.

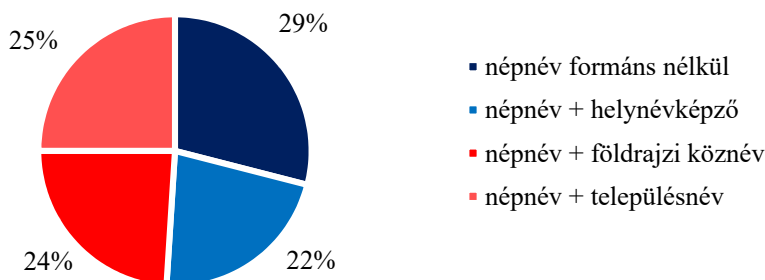
Feltűnhet, hogy a harmadik leggyakoribb névalkotó elem a *magyar* etnonima, amely a többi népnévtől némileg eltérő módon viselkedve döntően faluosztódás vagy idegen népesség mellételepülése esetén, utólag kapcsolódott egy már meglévő településnévhez jelzői előtagként.

3. A népnévi településnevek névszerkezeti-nyelvi jellemzői, típusok

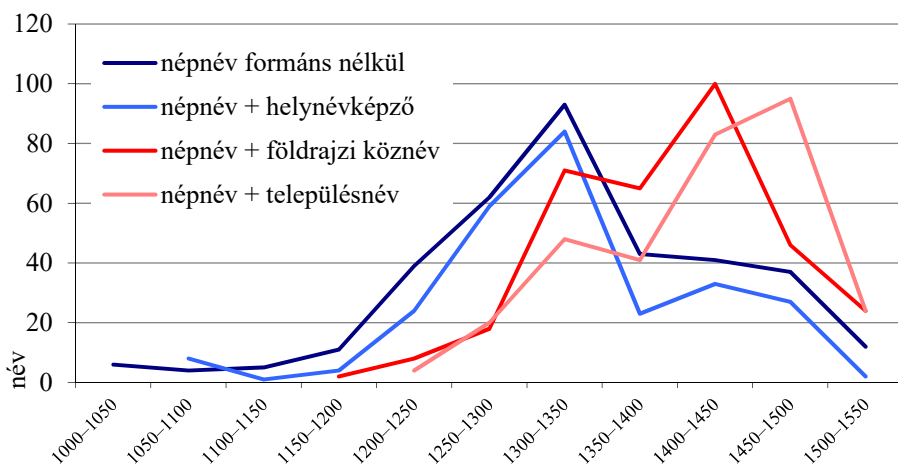
A helynevek morfológiai felépítésének vizsgálatát a legkorábbi helynév-tipológiák is kiemelkedő jelentőségű szempontként kezelték. KNIEZSA ISTVÁN a 20. század első felében rendszerezte a magyar helyneveket, amelynek során a népnévi alapú településneveknek egyszerű (képzetlen és képzett), valamint összetett morfológiai típusait különítette el (1943: 124). A népnévi eredetű településneveket egy évtizeddel ezelőtt összegyűjtő és szerkezeti szempontból azokat rendszerező munkámban (RÁCZ A. 2011) magam is felhasználtam ezeket a hagyományos tipológiai kategóriákat, de mellettük újabb szerkezeti csoportokat is elkülönítettem az alábbiak szerint: 1. A népnév alapalakban szerepel település neveként (*Tót*, *Tót* > *Fel/tót*). 2. A népnév képzős alakban szerepel település neveként (*Tót-i*). 3. A népnév települést jelentő földrajzi köznévvvel szerepel település neveként (*Tót/falu*). 4. A népnév jelzőként szerepel település neveként már meglévő településnév mellett (*Tót/vázsony*). 5. A népnév nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll település neveként (*Tótvölgy*).

A továbbiakban e névtípusok névszerkezeti, nyelvi jellemzőit mutatom be, illetve e típusok kronológiai viszonyairól is szólok. Nem beszélek azonban az 5. pontban említett névtípusról, mivel az oda tartozó elnevezések névrendszertani szempontból a természeti névből alakult településnevek közé tartoznak, és azok jellemző sajátosságait mutatják, vagyis a népnév elsődleges szerepe e nevekben semmiképpen sem a települések lakóira történő utalás volt.

A népnévre visszavezethető településnevek szerkezeti típusait, illetve e típusok relatív kronológiai viszonyait mutatja a következő két diagram.

4. ábra: Az etnonimát tartalmazó településnevek szerkezeti típusai

5. ábra: Az egyes szerkezeti típusok relatív kronológiája a népnévi településnevek körében

A kördiagramból kitűnik, hogy az adott szemantikai típuson belül a nyelvhasználók a helynevek alkotásában rendelkezésükre álló nyelvi lehetőségeket meglehetősen kiegyensúlyozottan használták fel. Az egyes típusok kronológiájában azonban jóval nagyobb eltérések mutatkoznak meg, ahogyan az a második diagramon látható. Ez utóbbi, az egyes településnevek első előfordulásának időviszonyait mutató diagramhoz egy fontos megjegyzést kell tennünk. A nevek kronológiai értékelésének alapvető problémája, hogy az egyes névadatok első írásbeli felbukkanása csak egészen kivételes esetben eshet egybe keletkezésük időpontjával. Minthogy azonban nem rendelkezünk olyan tudományos eszközökkel, amelyek segítségével minden kétséget kizáróan meg lehetne állapítani egy-egy helynév keletkezési korát, csakis az adatolásukra hagyatkozhatunk. Mivel a nevek első lejegyzésének esetlegessége nyilvánvalóan minden egyes nevet érint, ezért az egyes névtípusok egymáshoz viszonyított, relatív kronológiáját nagyobb névmennyiség esetén az első előfordulások is megbízhatóan kirajzolják.

A népnév az ómagyar korban (a honfoglalástól 1526-ig) legnagyobb arányban (29%) az alapalakjában szerepel településnevekben (1. típus). Ezekben az elnevezésekben az etnonima egyfelől minden névformáns nélkül vált egyrészes településnévvé (pl. *Tót*, *Német*, *Orosz* stb.). Másfelől olyan nevek is e kategória elemeinek számát gyarapítják, amelyekben egy eredetileg egyrészes népnévre visszavezethető név az idők során jelzői előtaggal egészült ki oly módon, hogy az eredeti név az újabb településnév második névrészában, a főtagban változatlan formában szerepelt (pl. *Tót* > *Fel/tót*, *Tót* > *Hosszú/tót* stb.). Így jöttek létre e kategória kétrészes elnevezései. Az ómagyar korban nincs olyan időszakasz, amikor ne alkalmazták volna ezt a névalkotási módot, de a névtípust képviselő elnevezések első megjelenései legnagyobb arányban a 14. század első felében idézhetők az oklevelekből.

Az etnonimát tartalmazó nevek kicsivel több mint egyötöde (22%) helynévképzővel (leggyakrabban *-i*, *-d*, pl. *Tóti*, *Németi*, *Oroszi*, *Oroszd*, *Szászd* stb.), morfológiai szerkesztés útján jött létre (2. típus). Ez a névalkotási mód — hasonlóan az alapalakban álló népnévből alkotott nevekhez — az ómagyar kor egész időszaka alatt hozott létre településnevet, de használatának kiemelkedő csúcsideőszaka névadataink szerint a 13. század második fele és a 14. század első fele közötti időintervallumra esik.

Azok az elnevezések, amelyekben az első névrészbeli etnonimát egy települést jelentő földrajzi köznév követi (3. típus, pl. *Tót/falu*, *Német/falu*, *Orosz/telek*, *Szász/város* stb.), e szemantikai névtípus közel egynegyedét teszik ki (24%). E struktúra népszerűsége a 14. századtól nő látványosan, s egészen a 15. század második feléig jelentős csoportként van jelen az etnonimákat tartalmazó településnevek sorában.

Ugyancsak egynegyed rész (25%) az olyan kétrészes elnevezések aránya, amelyekben a népnév korábbi, meglévő településnév előtt jelzőként szerepel

(4. típus, pl. *Almás* > **Tót**/*almás*, *Próna* > **Tót**/*próna*, *Rokolány* > **Tót**/*rokolány* stb.). Az altípus adatolásának kronológiai sajátosságát figyelve egyértelműen a 15. század a meghatározó időszak a típus történetében.

A névtípusok 5. ábrán bemutatott kronológiai különbségeinek legfőbb tanulsága az, hogy a formáns nélkül (1. típus), illetve a helynévképzővel (2. típus) népnévből alakult (egyrészes) helynevek jóval régebbiek, s a két típus első előfordulásainak felbukkanása szorosan követi egymást. Ezekhez képest a kétrészes nevek közül a népnévhez kapcsolt földrajzi köznévvvel alakult elnevezések (3. típus) forrásokbeli megjelenése, illetve csúcsidezőszaka legalább egy évszázadnyi eltolódást mutat, s újabb fél évszázadnyi késés látható a népnévi jelzőt tartalmazó másodlagos településnevek csoportjában (4. típus). Mivel a névtörténeti kutatások szerint ez a kronológiai különbség a településnév-rendszert általában is jellemzi, ezért a tárgyalt névtípusok alkalmasak arra, hogy segítségükkel a relatív kronológiájuk alapján a névrendszer többi elemeivel együtt településtörténeti következtetéseket vonjunk le.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy a népnévből alakult településnevek körében az egyes névalkotási módok közül az egyrészes neveket létrehozó metonimikus és morfológikus névalkotás jóval korábban vált gyakorivá, mint az összetétellel történő, kétrészes névformákat eredményező névalkotási forma.

4. Egyes népnevek településnévbéli megjelenésének tanulságai

A névtörténeti vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy az egyes népneveknek a különböző névtípusokban való megjelenése egymástól eltér, és ez a tulajdonságuk, illetve a hozzájuk köthető kronológiai sajátosságuk nagyban függ attól, hogy a magyarság az adott etnonima által jelölt idegen népességgel mikor ismerkedett meg, mikor jelent meg az a Kárpát-medencében, mikor alkottak jelentősebb arányú lakosságot, tartós volt-e a jelenlétük az ország területén, vagy rövid idő alatt beolvadás lett a sorsuk.

Az alábbiakban öt térkép mutatja meg, hogy az ómagyar kori településnevek közül a *besenyő*, az *orosz*, a *cseh*, az *olasz* és a *német* etnonimából alakult, a fent említett négy eltérő nyelvi struktúrát mutató elnevezések a Kárpát-medence mely területein fordultak elő.

4.1. *besenyő*

A besenyő népcsoport a tudomány mai álláspontja szerint egy kipsak-török nyelvű etnikum volt, amely a belső viszályok, majd a nomád népek kelet–nyugat irányú mozgása következtében a Kárpát-medencébe érkező magyarság köréhez a honfoglalástól több alkalommal is csatlakozott. A 11. század közepétől a kelet felől érkező oguzok egyre nyugatabbra szorították őket, s a keleti sztyeppén idővel beolvadtak a népességbe, a nyugati területeken pedig a dunai bolgárokba és a magyarságba. Töredékeik még a 11. század folyamán is (nagyobb hányaduk a

század második felében) csatlakozhatott a magyarokhoz, és katonai segédnépként határvédelmi szerepet töltöttek be (vö. KRISTÓ 1987: 1099, KMTL. *besenyők, besenyő–magyar kapcsolatok*, MaMűL. 1. *besenyők*). Az e népcsoportot jelölő etnonimából az ómagyar korban alakult településnevek a Kárpát-medence területén elszórtan vannak jelen. A *besenyő* népnév többféle szerkezetű településnévben is előfordul, ám a térkép jól mutatja (piros pöttyök), hogy e nevek döntően formáns nélkül álló alakulatok. Ahogyan pedig fentebb láthattuk, e névtípus a legkorábbi településnév-réteget képviseli, aminek nyilvánvalóan köze van a magyarokhoz történt korai csatlakozásuknak, a korai települések és azok elnevezése kialakulásának idején a Kárpát-medencében való jelenlétüknek.

6. ábra: A *besenyő* népnév a középkori településnevekben

4.2. orosz

A honfoglaláskor a Kárpát-medencébe érkező magyarok jelentős szláv népséggel találták szemben magukat, s az e csoporthoz tartozó lakosság aránya a későbbi betelepítések révén is nőtt. A szláv népességen belül az egyik etnikumot a magyar nyelv az *orosz* névvel jelölte (megjegyzendő azonban, hogy egészen más etnikum állt ekkor mögötte, mint amit a mai magyar nyelvben a szó jelöl). Beköltözésüket a 11–12. századra teszik, de oroszok a magyar népességhez feltehetően már a honfoglalás előtti időszakban vagy a 10. század végén is csatlakozhattak, amikor az orosz őskronika 996-os híradása szerint Oroszország fejedelme és István király között jó viszony állt fenn (GYÖRFFY 1958/1990: 61).

Az orosz etnonimával alakult elnevezések jellemzően a Kárpát-medence északkeleti–keleti részén vannak jelen, de igencsak elszórva az ország belső területein is előfordulnak. Figyelemre méltó, hogy a korábbi, egyrészes településnevek inkább ez utóbbi területeken adathozhatók, míg az összetett nevek az északkeleti–keleti, határmenti vidéken jellemzők. A korábban már említett *Ruszka* elnevezések a felvidéki, szláv környezetben bukkannak fel, míg a *Russdorf* a dél-erdélyi, szász környezetben jelenik meg.

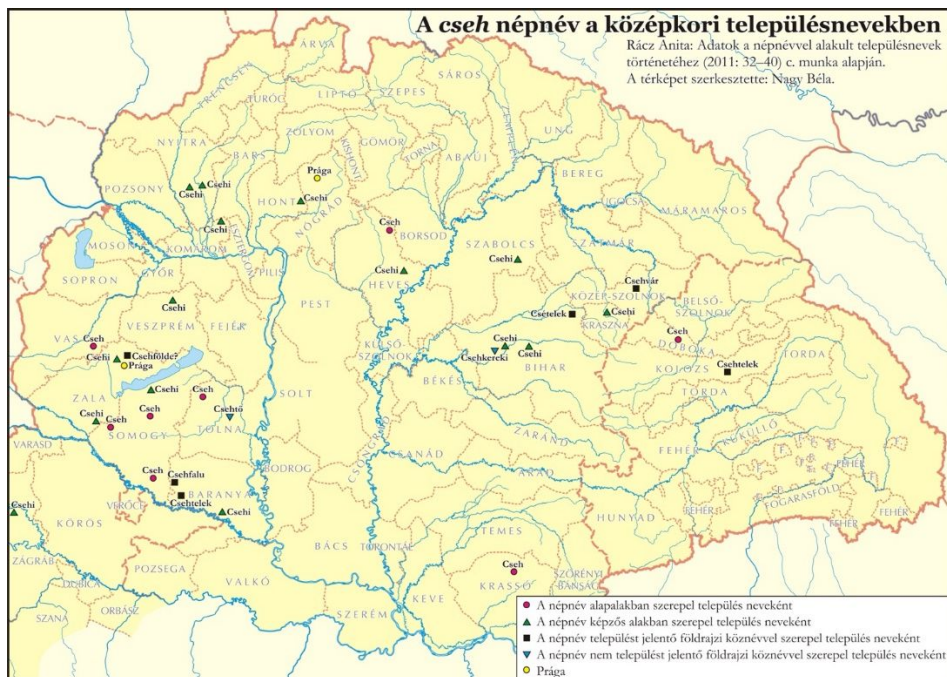

7. ábra: Az orosz népnév a középkori településnevekben

4.3. cseh

A nyugati szláv népcsoportokhoz tartozó, a magyar nyelvben *cseh* elnevezésű népesség 830 és 902 között a morvák befolyása alatt áll. Amikor 902-ben a magyarok a morvák területét elfoglalták, a két etnikum közvetlen kapcsolatba került egymással (KMTL. *csehek*, *cseh–magyar kapcsolatok*, NéprLex. *csehek*). A 11. században a Magyarország területére meginduló szláv bevándorlók egyik csoportját az ország nyugati területein a csehek adták (KRISTÓ 2003: 105). Jól mutatja ezt a *cseh* népnévből alakult településnevek dunántúli sűrűbb előfordulása. Ugyanakkor itt is feltűnő a korai, egyrészes névszerkezeti formák, azon belül a helynévképzővel alakult (zöld háromszögekkel jelölt) elnevezések túlsúlya, amely az etnikum korai megtelepedésére utalhat. A távoli vidékre, idegen nyelvi

környezetbe betelepülő népesség az újonnan alapított településnek azt a nevet adja, ahonnan elvándorolt. Ez mutatkozik meg Magyarország két *Prága* nevű települése esetében. Az egyik az egykori Zala megyében fekszik, s az oklevelekben elsőként a 15. század első felében tűnt fel (1436: *Praga*) (a mai Sümegprága, FNSz. *Sümegprága*); a másik a Nógrád megyei, elsőként a 15. század közepén települt, majd a 16. század második felében újratelepült (1573: *Praga*) település, a mai Gácsprága, szlovákul Praha (FNSz. *Gácsprága*).

8. ábra: A cseh népnév a középkori településnevekben

4.4. olasz

A korai latin nyelvű források által *Latinus* vagy *Gallicus*, a német kútfőkben *Wallen* (német birodalmi, francia nyelvű alattvalók) néven említett népességet az ómagyar kori magyar nyelvhasználók az *olasz* megnevezéssel illették (vö. MaMüL. 4. *hospes*). A történeti kútfők alapján ezzel az etnikummal Magyarországon a 11. század végén már biztosan számolhatunk. A kereskedő és kézműves foglalkozást űző csoportjaik zömmel azokban a városokban telepedtek meg, amelyek már a tatárjárás előtt fontos szerepet játszottak (Eger, Esztergom, Nagyvárada, Óbuda, Pécs, Székesfehérvár), míg hiányoznak a tatárjárás után felemelkedő, jelentőssé váló városokban (Buda, Kassa, Nagyszombat, Pozsony, Sopron), amelyek kialakításában és felvirágoztatásában a németiségnek volt döntő szerepe. A tatárjárást követő időszakban e népcsoportoknál is a magyarságba való beolvadás

volt a jellemző, ezalól kivételt jelenthettek az újlatin nyelvet beszélő Eger környéki telepések, akik a középkor végéig őrizték etnikai hovatartozásuk tudatát (vö. KRISTÓ 2003: 167–177, lásd még BÁRCZI 1937: 404–405, NÉMETH 1936: 5–56, 90–93). A településnevek dunántúli és észak-magyarországi előfordulásai mellett ez esetben arra hívom fel a figyelmet, hogy a névtípusok közül a korai, jellemzően helynévképzővel alakult elnevezések (zöld háromszög) a Kárpát-medence északi részén, míg a jellemzően később virágkorát élő összetett névstruktúrájú elnevezések (fekete négyszög és sárga rombusz) a nyugati területeken figyelhetők meg. Ez a különbség a népcsoport megtelepedésének eltérő kronológiai rétegeire utalhat.

Itáliai, közelebről Velence vidékéről való betelepülőkre utalnak a Magyarországon található, a térképen is feltüntetett *Velence* településnevek. Erdély területén pedig szász nyelvi környezetben két *Walldorf* településnek a megkülönböztetés céljával jelzővel bővült *Alsó-* és *Felsőwalldorf* névalakjai is feltűnnek.

9. ábra: Az *olasz* népnév a középkori településnevekben

4.5. német

A német népcsoport már a honfoglalás előtt is jelen volt a Kárpát-medencében, de nagy részük közvetlenül a magyarok megérkezése előtt kivonulhatott onnan. A 10. századtól azonban — főleg István király felesége, Gizella kíséretében — számos, leginkább bajor területekről érkező német bevándorlóval számolhatunk, akik zömmel a Dunántúlon és a Felvidék nyugati területein telepedhettek

meg. Újabb hasonló telepítés II. Endre korában indult el, e népesség azonban már az időközben létrejött osztrák hercegség teuton-deutsch-német lakossága volt (GYÖRFFY 2000: 512–513). Ez a jelentősebb betelepülés a 12. század elejére valószínűsíthető, s ettől kezdve pedig a történeti források folyamatosan, az egész középkoron át tudósítanak e népcsoport beáramlásáról. Nagyobb csoportjaik az ország területének gyéren lakott keleti és északi vidékein, Erdélyben és a Felvidéken, illetve az Alföld peremterületein vertek gyökeret (KRISTÓ 2003: 121–165, illetve MAKKAI 1987: 247, KMTL. *németek*, MaMűL. 8. *németek*). E népesség összefoglaló neve a *német* volt.

A népcsoportról elnevezett települések sűrűsödése a Kárpát-medence északi és nyugati területén látható, de jóval kisebb számban elszórtan a Tiszántúlon és Erdélyben is jelen vannak. Az elnevezések szerkezetét vizsgálva azt láthatjuk, hogy az inkább az ómagyar kor kezdeti időszakát jellemző egyrészes, döntően *-i* képzővel álló névgyedek (zöld háromszög) az említett területeken mindenhol előfordultak, viszont az e típushoz képest kronológiailag késve megjelenő és elterjedő összetett struktúrájú, kétrészes településnevek a Kárpát-medence északi és nyugati peremterületein húzódnak végig.

10. ábra: A *német* népnév a középkori településnevekben

A bemutatott öt népnévből alakult településneveket ábrázoló térképek szemléletesen jelzik, hogy a korábbi megjelenésű egyrészes, illetve a később elterjedő

kétrészes névtípus súlypontja az egyes etnonimák esetén kisebb vagy nagyobb mértékben eltérően, de világosan kirajzolódik. E jelenség oka lehet az egyes területek eltérő névadási normája, de joggal magyarázhatjuk ezt az adott népesség megtelepedésének, azaz a települések, ezzel együtt az elnevezésük keletkezésének időbeli eltéréseivel is.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a népnévi eredetű településnevek megfelelően körültekintő, a névkutatás újabb eredményeit és módszereit is figyelembe vevő vizsgálata fontos ismeretekkel járulhat hozzá a Kárpát-medence középkori etnikumtörténetének megrajzolásához.

Irodalom

- Adatok = KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ, *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. Acta Historica Szegediensis 44.*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1973.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- BÁRCZI GÉZA 1937. A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. *Századok* 71: 399–416.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete.* Második kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 29. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bunyitay = BUNYITAI VINCE, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig 1–3.* Nagyvárad, 1883–1884.
- EH. = SZABÓ M. ATTILA, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára 1–2.* Csíkszereda, Pro-print, 2003.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1958/1990. A csatlakozott népek. In: GYÖRFFY GYÖRGY, *A magyarság keleti elemei.* Budapest, Gondolat Kiadó. 43–79.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2000. *István király és műve.* Harmadik, bővített, javított kiadás. Budapest, Balassi Kiadó.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 177–187.

- Újraközlése: In: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 1999. 133–140.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 2. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok 1–2*. Budapest, Athenaeum. 111–313.
- KRISTÓ GYULA 1987. A korai feudalizmus. 1116–1241. In: SZÉKELY GYÖRGY főszerk., *Magyarország története 1/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Második, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1007–1415.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1987. Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: KÖPECZI BÉLA főszerk., *Erdély története 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 235–408.
- MaMűL. = KÖSZEGHY PÉTER főszerk., *Magyar művelődéstörténeti lexikon 1–14*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003–2014.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH ISTVÁN 1936. *Les colonies francaises de la Hongrie. Études francaises* 15. Szeged, L’Institut Francais de L’Université de Szeged.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar néprajzi lexikon 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VP. = A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Közli: JAKUBOVICH EMIL: *Magyar Nyelv* 22 (1926): 220–3, 298–301, 357–63.
- VRH. = K. FÁBIÁN ILONA, *A Váradi Regestrum helynevei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1997.
- WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loan-words in Hungarian 1–2*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2011.

Ethnonyms in Place Names

Researchers have long regarded settlement names derived from ethnonyms as a layer of the language’s vocabulary that bears important information about the early history of the Hungarians and the ethnic characteristics of the Carpathian Basin after the Hungarian Conquest, since such names point to the presence of foreign ethnic groups. Today, however, we tend to see this issue in a more nuanced way: we know that settlement names formed from ethnonyms do not necessarily indicate ethnicity alone. The inhabitants of settlements the names of which ultimately go back to ethnonyms were not necessarily members of the given ethnic group. The basis of such names may even have been a personal name derived from an ethnonym, or the names may have referred to a number

of other circumstances (for example, the ethnic affiliation of the owner or the fact that the owner possessed certain characteristic traits associated with that people, etc.). At the same time, we do know that there were a significant number of settlement names of this type in medieval Hungary. Roughly every tenth settlement name can ultimately be traced back to an ethnonym. Despite the considerations mentioned above, this makes it possible to form a certain picture of the ethnic situation of Hungary at the time. The body of names that can be examined here is very diverse. Numerous peoples lived in the settlements of medieval Hungary, and the Carpathian Basin was characterized by extraordinary ethnic and linguistic diversity. An examination of the internal proportions of settlement names of ethnonymic origin may also provide information about the development of this diversity, as well as about the directions and extent of migration. At the same time, from the point of view of their linguistic and structural characteristics, these settlement names can be classified into different types, which, with the help of the method of relative chronology, can also be placed in a temporal relationship with one another: significant chronological differences can be demonstrated between the emergence and the “golden era” of so-called one-part and two-part names. On the basis of the characteristics thus revealed, we can also gain insights into the chronological order in which the ethnic groups in question may have settled in the settlements bearing names of different structural types.